

КРАВЧЕНКО Алла Анатоліївна,
доктор філософських наук,
професор кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та
євроінтеграції
НПУ імені М. Драгоманова

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК АТРИБУТ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЕПОХУ ЗМІН ТА ПРОТИРІЧ

Особистість у сучасному світі зазнає безліч перешкод на шляху формування та становлення власного «Я» через мінливість та постійну змінюваність середовища, яке її оточує. Суспільство докорінних змін в якому відбувається трансформація життєвих стандартів, зміна зразків поведінки, відмірання традиційних та поява нових потреб сьогодні називають трансформаційним суспільством. Це суспільство перманентних змін в якому суспільні стандарти та норми поведінки набувають нових рис, потребують постійного переосмислення та налаштування на нові вимоги. У суспільному житті трансформаційні процеси приводять до зміни моральних норм, ціннісних орієнтирів, оцінок, ментальних рис, мотивів, культурних уподобань. Слід відмітити, що новоявлені зміни та вимоги можуть бути як прогресивними, так і регресивними.

Суспільство та колективна суспільна думка стають неспроможними швидко реагувати на постійну змінюваність соціального середовища та давати належну оцінку новим явищам та співвідношенням новоутворених реалій. Суспільна стабільність та рівновага зазнають постійних коливань і можуть бути лише відносними, перманентними, при певній стабілізації «сталими».

Особистість, отримуючи більше свободи, постійно постає перед вибором сприйняття-несприйняття, засвоєння-ігнорування та змушені робити самостійну оцінку постійних суспільних новоутворень. Еволюційні зміни трансформують духовні пошуки особистості, змінюють систему засвоєння та сприйняття знань. Суспільство, маючи певну інертність, стає нездатним нести колективну відповідальність за сприйняття чи не сприйняття перманентних змін у всіх сферах життєдіяльності, а тому індивідуальна відповідальність особистості стає тією опорою за яку можна триматись у світі, що постійно рухається.

Саме відповідальність постає провідною якістю особистості, що самореалізується через виконання усвідомленого обов'язку. Відповідальність,

ПІДХІД ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК МЕТААНТРОПОЛОГІЙ

яка проявляється через розуміння власних обов'язків та розумне їх виконання є необхідною ознакою зрілого вчинку, а все життя особистості - складною сукупністю вчинків.

Формування відповідальності пов'язане з розвитком автономності, утвердженням свободи особистості, здатностю, а відтепер і необхідністю, прийняття самостійних рішень у всіх сферах життедіяльності.

Відповідальність передбачає необхідність збереження індивідуальної своєрідності, нетотожності кожного життєвого світу, зрозумілого й незрозумілого, схожого на власний та зовсім протилежного, приємного, такого, що викликає антипатію. Існувати, за Ж.-П. Сартром, – це завжди «брати на себе» своє буття, тобто завжди бути відповідальним за нього, а не отримувати ззовні як фант чи камінь. Відповідальність не суперечить свободі, вона є її логічним наслідком, що об'єднує низку вчинків у життєвий шлях людини, її біографію[1]. Свобода волі стає платформою для формування соціальної відповідальності та встановлює моральні та правові межі свободи. Чим ширше коло проявів свободи волі, тим більшою є соціальна відповідальність за вчинки та їх наслідки.

Як філософсько-соціологічна категорія, зазначає П. Мінкіна, «відповідальність репрезентує об'єктивно необхідні взаємовідносини між особистістю, колективом, суспільством, а також враховує історично-конкретний характер їх взаємних обов'язків, котрі реалізуються у свідомій вольовій поведінці та діяльності» [2].

Як відомо, кожен етап онтогенетичного розвитку індивіда відрізняється глибиною і ступенем інтенсивності, змістом особистісних якостей. Тому поетапне формування соціальної відповідальності як риси особистості дозволяє визначити для кожного вікового періоду певний рівень зрілості цієї соціальної властивості і відповідні форми її виявлення. Саме усвідомлення свого "Я", своєї позиції щодо оточуючого світу, прагнення до самореалізації сприяють розвитку соціальної відповідальності як можливості відповідати за себе. Тому відповідальність розвивається як актуалізація себе в інших, вихід за межі самого себе, коли "Я" не розчиняється в системі взаємодії, взаємозв'язку, а виявляє силу – "Я для всіх", – призводячи до розвитку свідомого ставлення до інших людей, до оточуючих, прагнення знайти своє місце в житті.

Сформованість внутрішньої відповідальності є головним критерієм оцінки рівня моральної зрілості особистості. Моральна відповідальність проявляється як зворотна сторона вільно прийнятого рішення, як природний наслідок свободи вибору. Бути вільним, самостійним - значить бути відповідальним.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ, ПСИХОАНАЛІЗ І АРТ-ТЕРАПІЯ: ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ ВЗАЄМОДІЇ

Свобода і відповідальність перебувають у прямій залежності: чим ширше свобода, тим більше відповідальність.

Ствердження свободи волі індивіда утворює суб'єктивні передумови соціальної відповідальності, які виступають відношенням індивідів до суспільного інтересу в контексті «правильного» усвідомлення і виконання ними своїх обов'язків. Вони «випливають» із пануючих у соціумі норм та цінностей. Суб'єкт соціальних відносин повинен бути вільний у виборі способів діяльності, інакше його не можна буде засуджувати за відхилення від існуючих вимог [3]. Винятки стосуються лише осіб, позбавлених можливості й здатності давати звіт своїм діям.

Відповідальність поділяється на індивідуальну, колективну та інституційну. Індивідуальна відповідальність представлена, по-перше, через внутрішні смисложиттєві орієнтири та переконання особистості (суб'єктивна відповідальність), і, по-друге, її рольовою позицією (громадянська відповідальність). Послаблення індивідуальної відповідальності приводить до ілюзії всевладності та реальної безвідповідальності. Колективна відповідальність виникає внаслідок спільної діяльності соціальної групи. При наявності спільної мети, зацікавленості у результаті організованої діяльності, існує необхідність визначити особистісну міру відповідальності діяльності кожного індивіда. Однак це завдання значно ускладнюється, якщо групою виступає маса: навіть за наявності фактів порушень часто неможливо визначити конкретних осіб, адже в масі людина втрачає самоконтроль і самодостатність, підкорюючись так званій «стихії натовпу». Інституційна відповідальність, або відповідальність за інституційні та корпоративні дії, розглядається як результат колективної діяльності організацій, інститутів і корпорацій. Її прикладом може бути, зокрема, «лідерська відповідальність» відповідно до адресатів та «інших» суб'єктів [4].

В сучасному трансформаційному середовищі формування інститутів громадянського суспільства стає невід'ємним атрибутом розвитку свободи і відповідальності індивідів, оскільки справжня відповідальність може бути лише там, де існує дійсна можливість відповіді. Суб'єкт діяльності може відповідати за свої вчинки тільки за умови свободи, яка створює наявність вільного вибору. Там, де відсутня можливість вільного волевиявлення, немає і відповідальності особистості.

Модель сучасного соціального устрою передбачає існування «відкритого суспільства» (за К. Поппером), яке базується засадах демократії, верховенства права, плуралізму думок, поглядів, інтересів. Існування такого устрою неможливо без участі в управлінні інститутів громадянського суспільства.

ПІДХІД ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК МЕТААНТРОПОЛОГІЇ

Зміст цього аспекту проблеми продуктивно розкривається у контексті синергетичного підходу. Відповідно до нього відкриті «системи», на відміну від «лінійних систем», утворюють структуру «нелінійного», синергетичного світу. Цей світ знаходиться у процесі розвитку, взаємопереходу «хаосу» в «порядок» і навпаки. Парадигма синергетичного аналізу, на нашу думку, більше відповідає сучасним соціально-економічним, культурним процесам у світі, ніж класичні «лінійні» соціально-філософські погляди на розвиток цивілізації, соціуму людини. У даному контексті «відкрите суспільство» визначається К. Поппером як таке, в якому індивіди здатні до самоорганізації і відмовляються «сидіти склавши руки, переклавши всю відповідальність за управління світом на долю людських та надлюдських авторитетів» [5]. «Відкрите суспільство» передбачає здатність до «творчої еволюції». Норми і цінності у такій соціальній моделі не можуть бути статичними, раз і назавжди даними, для них властива «динамічна мораль», тобто особистісне переживання і творення норм вчинку. Отже, у «відкритому суспільстві» важливе значення отримує відповідальна, творча, креативна діяльність людини.

Таким чином, формування і ствердження відповідальності особистості в епоху змін і протиріч має доленосне значення для подальшого сталого суспільного розвитку. Відповідальність кожної особи за власний вибір, сприйняття-несприйняття, засвоєння-ігнорування, дію-бездіяльність гарантує урівноваженість розвитку нової соціальної системи. Індивідуальна відповідальність стає все більш значущою у порівнянні з колективною та суспільною відповідальністю.

Список літератури:

1. Сартр Ж.-П. Стена: Избран. Произведения / Ж.-П. Сартр. – М.: Политиздат, 1992. – С. 381.
2. Минкина Н. А. Воспитание ответственностью / Н. А. Минкина. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 58.
3. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / М. Горкгаймер. – К.: ППС-2002, 2006. – С. 35-46.
4. Політична відповідальність державно-управлінської еліти як чинник підвищення ефективності державного управління : наук.-метод. розробка / авт. кол.: Е.А. Афонін, О.Л. Валевський, В.В. Голубь та ін.; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова. – К. : НАДУ. – С. 10-11.
5. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1. – Чары Платона. Пер. с англ. под ред. В.Н. Садовского. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – С. 26.